

Η Καταγωγή και η

Εξημέρωση της Ελιάς

Γράφει ο Γιώργος Κωστελένος
Γεωπόνος (ΦΠ) Α.Π.Θ.

Ηελιά (*Olea europaea L.*) είναι το πιο χαρακτηριστικό καρποφόρο δένδρο της Μεσογείου και απαντάται σε όλες τις χώρες που βρέχονται από τη Μεσόγειο θάλασσα. Κατά τη διάρκεια της εξελικτικής πορείας της ελιάς επελέγησαν ή δημιουργήθηκαν από τον άνθρωπο εκατοντάδες καλλιεργήσιμες ποικιλίες που επέτρεψαν την εξάπλωσή της ακόμα περισσότερο, στην Αμερική, την Ωκεανία, την Κεντρική και τη Νότια Αφρική, την Άπω Ανατολή και τη Νοτιοανατολική Ασία. Οι τόποι καταγωγής της ελιάς έχουν αναφερθεί διάφορες περιοχές, όπως π.χ. η Ανατολία, η Συρία και η κεντρική Μεσοποταμία, αλλά και περιοχές που βρίσκονται ανατολικότερα της Μικράς Ασίας μέχρι τις δυτικές ακτές της Κασπίας θάλασσας και το Νότιο Καύκασο. Πολλές από τις πιο πάνω θεωρίες βασίζονται στην ύπαρξη «άγριων» ελιών στις περιοχές αυτές, αλλά και στην ύπαρξη του είδους *Olea cuspidata* στο Ιράν.

Μία από τις θεωρίες, που πολύ συχνά επαναλαμβάνεται και στο διαδίκτυο, υποστηρίζει ότι η καλλιεργούμενη ελιά εξημερώθηκε και εξελίχθηκε πριν από περίπου 6.000 - 7.000 χρόνια από τώρα στην ανατολική Μεσόγειο και στη συνέχεια μεταφέρθηκε και διαδόθηκε αρχικά στο Αιγαίο, την Κρήτη και την πειραιωτική Ελλάδα και από εκεί στην κεντρική και τη δυτική Μεσόγειο. Παρόλα αυτά ο τόπος προέλευσης και ο τόπος εξημέρωσης της ελιάς παραμένουν άγνωστοι και πολλές ομάδες επιστημόνων σε πολ-

λές χώρες ασχολούνται με την έρευνα στον τομέα αυτό.

Σημαντική συμβολή στην εξέλιξη και την εξάπλωση της ελαιοκαλλιέργειας είχαν πολλοί μεσογειακοί λαοί, όπως οι Εβραίοι, οι Φοίνικες, οι Αιγύπτιοι, οι Έλληνες, οι Ρωμαίοι κ.α.

Στη Βόρεια Συρία, στην περιοχή *Ebla* κοντά στο σημερινό Χαλέπι, βρέθηκαν πινακίδες της 3^{ης} χιλιετίας π.Χ. που μαρτυρούν την εκτεταμένη παραγωγή λαδιού και στα αρχεία αναφέρονται ελιώνες με εκατοντάδες δένδρα ελιάς. Κατά την 'Υστερη Εποχή του

Χαλκού αναφέρονται μεγάλες παραγωγές λαδιού στη Συρία με εξαγωγές ελαιολάδου από την περιοχή αυτή προς την **Αλάσια** της Κύπρου, πθανόν τις Σάρδεις της Μ. Ασίας και την Αίγυπτο. Αντίθετα, στη νότια Μεσοποταμία και τη Βαβυλωνία η καλλιέργεια της ελιάς φαίνεται ότι ήταν άγνωστη.

Στην Αίγυπτο το ελαιόλαδο αναφέρεται για πρώτη φορά την περίοδο της 18^{ης} δυναστείας. Την εποχή του φαραώ Ραμσή ΙΙ, στην Ηλιούπολη, υπήρχαν ελιές που καλλιεργούνταν στην κοιλάδα του Νείλου και ποτεύε-

1

2

Φωτ. 1, 2: Απολιθωμένα φύλλα ελιάς από τη νήσο Θήρα.

ται ότι προέρχονταν ή κατάγονταν από τη Συρία με την οποία οι Αιγύπτιοι είχαν εμπορικές συναλλαγές.

Σε λιθανάγλυφο που βρέθηκε στην Amarna, παρουσιάζεται ο φαραώ να κρατά κλώνο ελιάς γεμάτο καρπούς. Επίσης στην Amarna βρέθηκε τοιχογραφία που αναπαριστά δένδρο ελιάς, γεγονός που βεβαιώνει την ύπαρξη νήμερων δένδρων ελιάς στην Αίγυπτο την περίοδο εκείνη.

Την εποχή των φαραώ Τούθμωση III υπήρχαν διπλωματικές και εμπορικές συναλλαγές μεταξύ της Αιγύπτου και των Μυκηναίων. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου πραγματοποιήθηκαν αρκετές διπλωματικές αποστολές μεταξύ των Μυκηναίων και των Αιγυπτίων όπου μεταξύ των άλλων δώρων

προσφέρθηκαν στους φαραώ καρποί ελιάς και ελαιόλαδο από την Αργολίδα. Φαίνεται λοιπόν ότι οι Μυκηναίοι, εάν δεν πρόσφεραν άμεσα οι ίδιοι νεαρά ελαιόδενδρα προς φύτευση στους Αιγυπτίους, τουλάχιστον τους έχουν βοηθήσει στην προσπάθειά τους αυτήν.

Σύμφωνα με τον Πλίνιο, η καλλιέργεια της ελιάς ήταν άγνωστη στη Βόρεια Αφρική τον 6^ο αιώνα π.Χ. Το ίδιο βεβαιώνει και ο Διόδωρος ο Σικελιώτης για τα τέλη του 5^{ου} αιώνα π.Χ., προσθέτοντας επίσης ότι την εποχή εκείνη εισήγαγαν λάδι στη Βόρεια Αφρική από την ελληνική πόλη του Ακράγαντα. Οι Ρωμαίοι αργότερα, όταν κατέλαβαν την Β. Αφρική, εφάρμοσαν δύο πολύ σημαντικές δενδροκομικές τεχνικές,

τον εμβολιασμό που καθιστούσε τις άγριες ελιές παραγωγικές και τη μεταφύτευση των ελαιοδένδρων, συμβάλλοντας έτσι σημαντικά στην εξάπλωσή της.

Η ελαιοκαλλιέργεια στην περιοχή του σημερινού Ισραήλ πιθανολογείται ότι ξεκίνησε περίπου το 3.500 π.Χ., αλλά σίγουρα ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη το 1.000 π.Χ., γεγονός που επιβεβαιώνεται και από αρχαιολογικά ευρήματα στην τοποθεσία **Tel Miqne Ekron**, όπου βρέθηκε ένα από τα μεγαλύτερα συγκροτήματα επεξεργασίας ελαιολάδου της περιόδου αυτής.

Αρχαιολογικά ευρήματα ελιάς έχουν βρεθεί σε όλες τις χώρες της Μεσογείου, τα αρχαιότερα από αυτά στην Ανατολική Μεσόγειο και χρονολογούνται από την ανώτερη παλαιολιθική εποχή μέχρι και τους ιστορικούς χρόνους. Ειδικότερα στην τοποθεσία **Ohalo II**, κοντά στη σύγχρονη πόλη της Τιβεριάδας, έχουν βρεθεί τα αρχαιότερα θραύσματα πυρίνων αγριελιάς ηλικίας 19.000 ετών περίπου.

Στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο, το Αιγαίο και την ππειρωτική Ελλάδα τα πιο γνωστά και χαρακτηριστικά ευρήματα ελιάς είναι τα απολιθωμένα φύλλα ελιάς, ηλικίας περίπου 35.000 και 50.000 ετών, που έχουν βρεθεί σε πραιστειακή στάχτη στα νησιά Νίσυρο και Θήρα αντίστοιχα. (Φωτ. 1, 2) Η Κύπρος, η Κρήτη και τα νησιά του Αιγαίου ήταν οι πρώτες περιοχές που καλλιέργισαν η ελιά στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο. Εντούτοις, η εντατική καλλιέργεια της ελιάς στις περιοχές αυτές φαίνεται ότι ξεκίνησε μόνο προς τα τέλη της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (1.600 π.Χ. - 1.100 π.Χ.). Κατά τη μινωική και τη μυκηναϊκή εποχή, η ελιά και το ελαιόλαδο αποτέλεσαν σημαντική πηγή πλούτου και ισχύος. Τόσο η οικονομία της μινωικής Κρήτης όσο και εκείνη της μυκηναϊκής Πελοποννήσου στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό στην παραγωγή και την εμπορία ελαιολάδου. Δεν θα μπορούσε λοιπόν θεωρηθεί υπερβολή ο χαρακτηρι-

3

Η «Γεροντολιά» της ΝΑΞΟΥ

σμός ότι το ελαιόλαδο ήταν το «πετρέλαιο» της εποχής εκείνης.

Οι αρχαίοι έλληνες απέδιδαν μεγάλη σημασία στην ποιότητα των ελαιολάδων και πρώτοι αυτοί αναγνώρισαν και διαχώρισαν τις άγριες από τις ήμερες ελιές και τα αντίστοιχα ελαιόλαδα. Εκτιμάται ότι τα ελαιόλαδα στα Μυκναϊκά παλάτια προέρχονταν τόσο από εξημερωμένες όσο και από άγριες ελιές σε μία αναλογία 2:7.

Επειδή ο πολλαπλασιασμός της ελιάς με σπόρους δεν έχει καμία πρακτική εφαρμογή στην ελαιοκαλλιέργεια, δεν πρέπει να θεωρείται ως εξημέρωση της ελιάς ούτε η συλλογή ξύλων, φύλλων ή καρπών ελιάς από άγρια αυτοφυή ελαιόδεντρα για άμεση χρήση, επεξεργασία ή κατανάλωση, ούτε ακόμα και αυτή η χρήση ελαιολάδου από άγριες ή αυτοφυείς ελιές, εάν δεν υπάρχει παράλληλα επιλογή και αγενής πολλαπλασιασμός.

Μπορεί να εκμετάλλευση της ελιάς -

αγριελιάς, να ξεκίνησε στην ευρύτερη ανατολική μεσόγειο από πολύ ενωρίς με το ξύλο της να χρησιμοποιείται ως καύσιμη ύλη και ως οικοδομικό υλικό και τα φύλλα της ως ζωτροφή, όμως οι καρποί της δεν μπορούσαν να καταναλωθούν στη φυσική τους μορφή.

Η ελιά της Νάξου

Η εξημέρωση της ελιάς, συνεπώς φαίνεται ότι ξεκίνησε όταν βρέθηκαν κάποιο ή κάποια δένδρα που μπορούσαν να παράγουν άμεσα βρώσιμους καρπούς. Μία τέτοια ελιά είναι και η «Θρουμπολιά Αιγαίου», όπου στη Νάξο υπάρχει μέχρι σήμερα ένα προμηνικό πολύκορμο ελαιόδενδρο, πιθανόν το γηραιότερο ελαιόδενδρο του κόσμου (**Φωτ. 3**). Το ελαιόδενδρο αυτό αποτελείται από πολλούς κορμούς που ορίζουν ελλειπτικά έναν πολύ μεγαλύτερο κορμό του οποίου η διάμετρος υπερβαίνει τα 10,00 μέτρα,

και η ηλικία του με βάση τη διάμετρό του εκτιμάται ότι υπερβαίνει τα 4.500 με 5.000 χρόνια.

Σε κάθε περίπτωση το ελαιόδενδρο αυτό της Νάξου ανάγεται χρονικά στην αφετηρία της παγκόσμιας ελαιοκομίας και αποδεικνύει τη συνεχή καλλιέργεια εξημερωμένων ποικιλιών ελιάς στην Ελλάδα από τους προμηνικούς χρόνους μέχρι τις μέρες μας. Αναφέρεται ότι η ποικιλία «Θρουμπολιά Αιγαίου» είναι μία ελληνική ποικιλία ελιάς που μπορεί, κάτω από φυσικές συνθήκες, να παράγει καρπούς ικανούς να καταναλωθούν στη φυσική τους μορφή από τα δένδρα χωρίς να υποστούν καμία απολύτως επεξεργασία. Οι καρποί της συγκεκριμένης ποικιλίας συλλέγονται και διατίθενται στο εμπόριο μέχρι και σήμερα στην Ελλάδα και είναι γνωστοί στους καταναλωτές με την ονομασία «Θρούμπες».

Ακόμα περισσότερο, το ελαιόδενδρο αυτό της Νάξου, μαζί με όλα τα άλλα

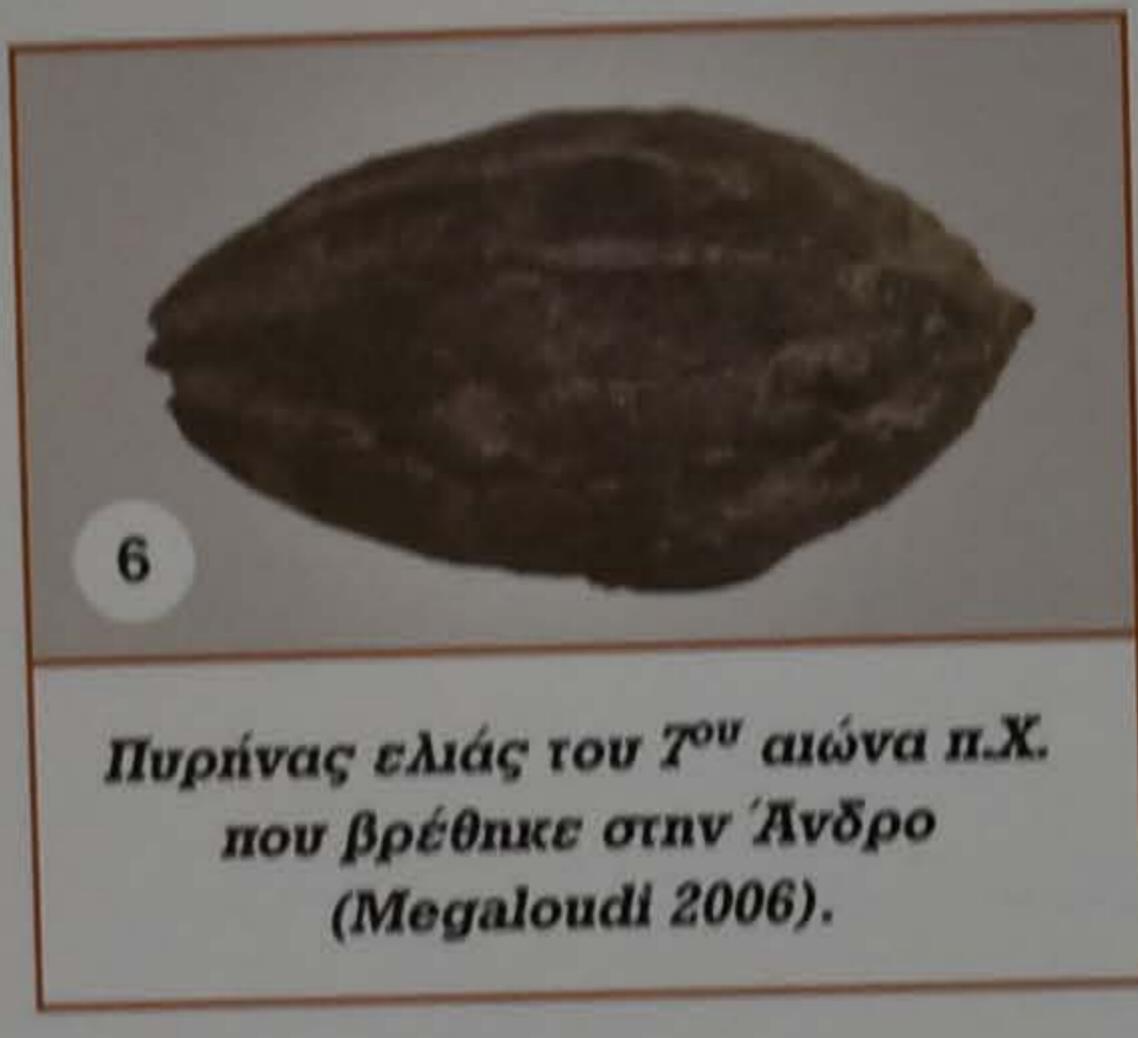

4

5

Σύγχρονος πυρίνας «Θρουμπολιάς Αιγαίου» (Κωστελένος 2011).

6

Πυρίνας ελιάς του 7ου αιώνα π.Χ.
που βρέθηκε στην Άνδρο
(Megaloudi 2006).

ελαιόδενδρα «Θρουμπολιάς Αιγαίου» διαφόρων πλικών που υπάρχουν στην ίδια περιοχή, ενισχύει τον πυρίνα της θεωρίας του έλληνα καθηγητή Πάνου Αναγνωστόπουλου, ότι η καλλιεργούμενη - εξημερωμένη ελιά κατάγεται από το Αιγαίο και την Κρήτη.

Πέρα από τα όποια παλαιοβοτανικά και τα αρχαιολογικά ευρήματα, η ύπαρξη μεγάλου αριθμού υπεραιωνόβιων ήμερων ελαιοδένδρων πλικάς πολλών χιλιάδων ετών στο Αιγαίο, την Κρήτη και την ππειρωτική Ελλάδα ενισχύει ακόμα την άποψη ότι κοιτίδα εξημέρωσης της ελιάς είναι το Αιγαίο και φορέας διασποράς αυτής της εξέλιξης οι Έλληνες.

Η αρχαία ελληνική γραμματεία επίσης, με τη μορφή μύθων, διασώζει και μπορεί να δώσει πληροφορίες για τον τόπο εξημέρωσης της ελιάς. Στη συνέχεια θα γίνει αναφορά στον πογνωστό μύθο που αφορά την καταγωγή της ήμερης ελιάς, εκείνον της έριδας του θεού Ποσειδώνα και της θεάς Αθηνάς για το ποιος από τους δύο θα

έδινε το όνομά του στην νέα πόλη του βασιλιά Κέκροπα, την Αθήνα. Ο μύθος αναφέρει ότι νίκησε η θεά Αθηνά, επειδή πρόσφερε ως δώρο το πρώτο δένδρο «ήμερης - καλλιεργούμενης ελιάς και με τη νίκη της αυτή η νέα πόλη πήρε το όνομά της Αθηνάς, «Αθήνα».

Κατά μία άλλη ερμηνεία όμως του μύθου, από τον Π. Αναγνωστόπουλο, το «συμβούλιο των θεών», δηλαδή το σύνολο των φυσικών νόμων (οικολογία, κλίμα, φυσικές και οικονομικές συνθήκες) έδωσαν τη νίκη στη θεά «Αθηνά», που συμβολίζει την ανθρώπινη νοημοσύνη. Στο μύθο αυτό, πθανότατα, μαρτυρούνται δύο γεγονότα καραγμένα στη «συλλογική μνήμη» των αρχαίων Ελλήνων: Πρώτον ότι η εξημέρωση της ελιάς έγινε στην Ελλάδα και δεύτερον ότι η εξημέρωση αυτή έγινε από τους Έλληνες.

Αλλά και πάλι αν αντιπαρέθουμε το μύθο και ότι αυτός μπορεί να σημαίνει, το μεγάλο δένδρο της «Θρουμπολιάς Αιγαίου» που βρέθηκε στη Νάξο,

σε συνδυασμό με άλλα αρχαιολογικά ευρήματα από τη μινωική Κρήτη, τη μυκηναϊκή Πελοπόννησο κ.α., παρέχουν αν όχι αποδείξεις τουλάχιστον σοβαρές ενδείξεις που μπορούν να σπρίξουν μία τέτοια υπόθεση.

Διότι πουθενά σε όλη τη Μεσόγειο ή όπου αλλού φύονται ελιές δεν υπάρχει τοποθεσία όπου μία ποικιλία ελιάς να καλλιεργείται ακατάπαυστα για 4.500 - 5.000 χρόνια (Φωτ. 4), οι δε πυρίνες των καρπών της να έχουν εντυπωσιακά τα ίδια μακροσκοπικά χαρακτηριστικά με πυρίνες ελιάς που έχουν βρεθεί σε στρώματα ανασκαφών του 7ου αιώνα π.Χ. στην Άνδρο (Φωτ. 5, 6), αλλά και σε Παλαιοανακτορικά και Υστερομινωικά III στρώματα ανασκαφών στην Κρήτη.

Επισημαίνεται στο σημείο αυτό ότι οι Μινωίτες πρώτοι απ' όλους τους λαούς της μεσογείου διαχώριζαν με σαφήνεια, πριν από τουλάχιστον 3.800 έως 4.000 χρόνια, τα άγρια από τα εξημερωμένα ελαιόδενδρα και τα αντίστοιχα ελαιόλαδα από τις άγριες ελιές και τις εξημερωμένες ελιές. Μπορεί λοιπόν να υπήρχαν σε όλη την ανατολική Μεσόγειο ελαιόλαδα, αλλά αυτά παράγονταν από άγριες ελιές. Μόνο στη μινωική και τη μυκηναϊκή Κρήτη, τα νησιά του Αιγαίου και τη μυκηναϊκή ππειρωτική Ελλάδα προκύπτει ότι υπήρχαν ήμερες ελιές που παρήγαγαν βρώσιμους καρπούς και κατ' επέκταση ήμερα «γλυκά» ελαιόλαδα, προϊόντα που δεν υπήρχαν σε άλλες περιοχές της Μεσογείου. Αυτός πιθανόν να ήταν και ο σημαντικότερος λόγος που καθιστούσε τους καρπούς, τα βρώσιμα και τα κορμητικά ελαιόλαδα των μινωιτών και των μυκηναίων ως τα πλέον περιζήπτητα στην Αίγυπτο κ.α.

*Η Βιβλιογραφία είναι στη διάθεση όποιου τη ζητήσει: Γιώργος Κωστελένος, Γεωπόνος (ΦΠ) Α.Π.Θ. Τ.Κ. 180 20 Πόρος Τροιζηνίας Τηλ. (+30) 22980 35418 & 35338 E mail: info@kostelenosfytoria.gr